

مدرسه حدیثی یمن

مهدی مردانی

مدرس مرکز تخصصی علوم حدیث قم

چکیده

تاریخ دریافت: ۸۸/۵/۱۵ - تاریخ پذیرش: ۸۸/۸/۱۶

در میان مراکز و حوزه‌های حدیثی جهان اسلام، مدرسه حدیثی یمن یکی از با سابقه‌ترین و تأثیرگذارترین مراکز اهل سنت است که سهم بزرگی در نقل و نشر احادیث پیامبر داشته است. از این رو مقاله حاضر عهده‌دار بررسی فعالیت این مدرسه حدیثی در دو قرن نخست هجری است. ویژگی‌های جغرافیایی و فرهنگی یمن، چگونگی شکل‌گیری مدرسه یمن، راویان و محدثان یمنی، آثار برجسته حدیثی و ویژگی‌های بارز مدرسه یمن موضوعاتی است که در این نوشتار به بحث گذاشته شده است.

واژگان کلیدی: یمن، مدرسه حدیثی، احادیث نبوی، اهل سنت.

مقدمه

شناخته می‌شوند درباره مراکز حدیثی بزرگی چون مکه، بصره، شام، قیروان و... انجام گرفته است.

یکی دیگر از مراکز مهم و باسابقه‌ای که در تاریخ تحولات حدیثی اهل سنت نقش بسیار زیادی داشته است، منطقه یمن است. وجود شرایطی چون: تعداد چشمگیر راویان و محدثان، آثار و مکتوبات حدیثی برجسته، مدارس و حلقه‌های درسی معنی‌به، این

یکی از شاخه‌های تاریخ حدیث اهل سنت - که در چند سال اخیر تلاش‌های قابل توجهی درباره آن صورت گرفته است - مطالعه جغرافیایی رخدادهای حدیثی است. در این مطالعه یک حوزه جغرافیایی مورد بررسی قرار می‌گیرد و به تحولات حدیثی آن منطقه نگریسته می‌شود. این گونه مطالعات که با عنوان مدرسه یا مرکز حدیثی

منطقه جغرافیایی کوچک را به مدرسه حدیثی بزرگی تبدیل کرده بود که حتی راویان و محدثان برجسته دیگر مناطق اسلامی برای اخذ و تحمل حدیث بدان روی می آوردند.

شکل گیری و ثبات، محدثان و روات، آثار و تألیفات و ویژگی ها و مختصات این مدرسه حدیثی، مهم ترین عناوینی است که در این نوشتار به بحث گذاشته شده است. البته آنچه در این مقاله درباره مدرسه حدیثی یمن آمده است، تنها مربوط به فعالیت این حوزه در دو قرن نخست هجری است که ان شاء الله در مجالی دیگر ادامه یافته، تکمیل خواهد شد.

۱. آشنایی مختصر با یمن

۱-۱: وجه تسمیه

علما در سبب نامگذاری یمن اختلاف نظر دارند. گروهی آن را برگرفته از نام شخصی می دانند که در این سرزمین زندگی می کرده است. این شخص - بنا به قول مشهور - فرزند حضرت هود، «قحطان بن عابر» نام داشت که نسب قبایل یمنی نیز به

وی باز می گردد!

گروه دیگر آن را برگرفته از «یمن» به معنای برکت می دانند که مسعودی - مورخ شهیر مسلمان - در این باره گفته است: «انّ الیمن سمی یمناً لیمنه و الشام شاهماً لشومه»^۲ اما دسته ای دیگر بر این باورند که این اسم از «یمین» به معنای سمت راست گرفته شده است؛ چرا که یمن در این جهت قرار گرفته است. اما این که مراد از «جهت راست» کدام است، به عقیده اکثریت، یمن در جهت راست کعبه واقع شده است، چنان که شهر شام نیز در جهت چپ آن قرار گرفته است: «سمیت الیمن لانها عن یمین الکعبه و الشام عن یسار الکعبه و المشأمة المیسرة»^۳

۲-۱. ویژگی های جغرافیایی

سرزمین یمن به لحاظ جغرافیایی در جنوب جزیره العرب واقع شده و شامل دو بخش اصلی به نام های «یمن الأعلى» و «یمن الأسفل» است. منظور از یمن الأعلى شهر «صنعاء» است که اصلی ترین و

۱. قرة العیون، ج ۱، ص ۳۱.

۲. مروج الذهب، ج ۲، ص ۳۸۷.

۳. صحیح البخاری، ج ۴، ص ۲۱۷.

قدیم‌ترین شهر یمن به‌شمار می‌آید و به «أمّ الیمن» و «قطب الیمن» معروف است و گفته شده از قدیم‌ترین بقاع زمین است که «سام بن نوح» بنا نهاده است.^۱ مقصود از یمن الأسفل نیز شهر «زبید» است که از مقدّس‌ترین و با برکت‌ترین سرزمین‌ها به‌شمار می‌رود و به برکت دعای پیامبر مورد رحمت واقع شده است. چنان‌که به گزارش بیهقی در *دلایل النبوة*، رسول خدا به اشعریونی که از یمن بر ایشان وارد شده بودند فرمود: از کجا آمدید؟ گفتند: از زبید، پس پیامبر فرمود: «بارک الله فی زبید».^۲

۱-۳. ویژگی‌های فرهنگی

از مهم‌ترین ویژگی‌های اهل یمن این است که همه آنان در زمان رسول خدا ﷺ اسلام آوردند. خزرچی، مورخ شهیر یمنی در این‌باره می‌گوید: «أجمع المسلمون علی أنّ اهل الیمن أسلموا علی عهد رسول الله».^۳ دو عامل اصلی زمینه‌ساز این رویداد کم‌نظیر شمرده شده است؛ یکی آن‌که به دلیل

موقعیت جغرافیایی مناسب، این کشور در میانه مهم‌ترین راه‌های تجاری و اقتصادی قرار گرفته بود و همین مسئله سبب شده بود که بیش‌تر تجار جزیره العرب به یمن سفر کنند و طبیعتاً تاجران یمنی نیز در بازارهایی که در گوشه‌کنار جزیره برپا می‌شد حاضر شوند؛ چنان‌که به گفته برخی مفسران^۴ به این موضوع در قرآن کریم نیز اشاره شده و از کوچ زمستانه قریش [به یمن] و کوچ تابستانه آن‌ها [به شام] یاد شده است: ﴿لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ * إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ﴾ (قریش/۱ و ۲). همین مسئله سبب گردید که اهل یمن در بازارهای تجاری، از آخرین اخبار جزیره مطلع گردند و خبر بعثت پیامبر نیز از این طریق به گوش آن‌ها برسد.

عامل دوم موسم حج بود. رسول خدا ﷺ هر ساله در ایام حج خود را بر قبایل مختلف عرضه می‌کرد و آنان را به دین اسلام دعوت می‌نمود. این مسئله نیز موجب شد تا قبایل یمنی که در موسم حج حاضر بودند با پیامبر و آیین جدید او آشنا گردند. از این‌رو بعد از ورود اسلام به یمن، این آیین مورد استقبال گسترده اهل یمن قرار گرفت و به سرعت در

۱. *صفة جزيرة العرب*، ص ۱۰۲.

۲. *دلایل النبوة*، ج ۶، ص ۲۹۸.

۳. *غایة الأمانی*، ج ۱، ص ۶۹.

۴. *تفسیر القرآن العظیم*، ج ۷، ص ۳۷۸.

میان قبایل و شهرهای مختلف آن انتشار یافت.^۱

استقبال مردم یمن از اسلام تا آنجا پیش رفت که پیامبر اکرم ﷺ افرادی را برای تبلیغ و ترویج اسلام به مناطق مختلف یمن اعزام نمود تا آنان را با شریعت خود بیش‌تر آشنا سازد. بعضی از والیانی که پیامبر به شهرهای مختلف یمن اعزام کرده بود از این قراراند:

۱. صنعاء: علی بن ابی طالب رضی الله عنه؛ ۲. جند؛
۳. حضرموت: مهاجر بن ابی امیه؛ ۴. السکاسک والسکون: عکاشة بن ثور؛ ۵. زید و رمع: ابوموسی اشعری؛ ۶. تهامه؛
۷. نجران: عمرو بن حزم
۸. عک: طاهر بن ابی‌هاله؛ ۹. همدان:

عامر بن شهر.^۲

۱-۴. مذاهب فقهی و کلامی یمن

الف) مذاهب فقهی

در دو قرن نخست هجری اهل یمن به مذهب فقهی خاصی گرایش نداشتند و برای فراگیری فقه نبوی به کتاب‌هایی چون:

۱. أهل الیمن فی صدر الاسلام، ص ۹۰-۹۵.
۲. بنگرید به: مدرسة الحدیث فی لا یمن، ص ۵۴-۶۰.

صحیفه همام بن منبه الصنعانی، جامع معمر ابن راشد و مسند عبدالملک بن عبدالرحمان الذماری اعتماد می‌کردند.^۳ تنها در اواخر قرن دوم هجری بود که فقه حنفی و مالکی در یمن شکل گرفت و در مناطقی چون «زبید» و «جند» رواج پیدا کرد، اما این دو مذهب نتوانست رونق چندانی بیابد و به مکان‌هایی خاص محدود شد.

پس از مدتی دو مذهب دیگر نیز ظهور پیدا کرد که در اکثر شهرهای یمن انتشار یافت و مذهب عامه مردم گردید. اولین آن فقه شافعی بود که در سال ۲۰۴ق وارد یمن شد و در شهرهایی چون معافر، جند، صنعاء، عدن و تهامه رواج پیدا کرد و دومین آن، فقه زیدی بود که در سال ۲۸۴هـ در الصعده شکل گرفت و به سرعت در سایر مناطق انتشار یافت.^۴

ب) مذاهب کلامی

در میان مذاهب کلامی تنها دو فرقه «حروریه» و «اباضیه» توانست وارد یمن شود

۳. الیمن الخضراء مهد الحضارة، ص ۱۰۶.
۴. تاریخ الفکر الاسلامی فی لا یمن، ص ۳۶ و ۳۷.

و طرفدارانی پیدا کند. فرقه «حروریه» در سال ۷۱ق و در ایام ابن‌الزبیر وارد صنعاء شدند. اینان طایفه‌ای از خوارج بودند که به سبب سکونتشان در قریه «حروراء» حروریه نامیده شدند. فرقه «اباضیه» نیز در دوران مروان بن محمد معروف به «حمار» وارد یمن گردید و به رئیسشان «عبدالله بن اباض» نسبت داده می‌شدند.^۱

۲. شکل‌گیری مدرسه حدیثی یمن

آغاز شکل‌گیری مدرسه حدیثی یمن را باید از هنگام ورود اصحاب رسول خدا ﷺ به یمن دانست. بعد از آن که همه اهل یمن اسلام آوردند، زمینه ورود صحابه پیامبر به این سرزمین فراهم گردید و تعدادی از آنان که بالغ بر هشتاد و دو نفر بودند برای تبلیغ و ترویج معارف نبوی به یمن وارد شدند.

در این میان گروهی از اهل یمن نیز به مدینه سفر کرده، به محضر رسول خدا مشرف شدند، تا ضمن اظهار اسلام از احادیث آن‌حضرت بهره‌مند شوند. این افراد هنگامی که به شهرهای خود بازگشتند

۱. بنگرید به: *مدرسة الحدیث فی الیمن*، ص ۱۳۸.

احادیث نبوی را برای هم‌وطنان خود بازگو کردند و به نشر معارف نبوی پرداختند. در حقیقت اینان اولین حلقه محدثان یمانی بودند که در قالب سفرهای تبلیغی اخبار و احادیث پیامبر را شنیده، برای اقوام خود نقل می‌کردند. نام برخی از این افراد عبارت است از: ۱. جریر بن عبدالله البجلی ۲. عدی بن حاتم الطائی ۳. اشعث بن قیس الکنندی ۴. فروة بن مسیک المرادی.^۲

این روال ادامه داشت تا آن‌که ورود گروه‌های یمانی به مدینه زیاد گردید. به همین سبب رسول خدا تصمیم گرفت که شماری از اصحاب خود را به یمن بفرستد، تا آداب و آیین اسلام را به مردم آن دیار بیاموزد. از این‌رو، چنان‌که یاد شد، افرادی چون: علی بن ابی‌طالب، ابوموسی اشعری، معاذ بن جبل، نعمان بن بشیر، ابو عبیده الجراح، یعلی بن امیه، عطیه بن عروه و... را به یمن اعزام نمود.

بدین‌سان مساجد یمن - که از مهم‌ترین مراکز فرهنگی آن دیار به شمار می‌رفت - به مراکز تعلیم و تعلم احادیث نبوی مبدل گشت و حلقه‌های تدریس قرآن و حدیث و

۲. *اسماء الصحابة الرواة*، ص ۲۷۸.

فقه با حضور یکی از صحابه و تنی چند از طلاب در مساجد تشکیل می‌شد. این جلسات به تدریج به مکان‌های دیگر نیز سرایت کرد و در محل‌هایی با نام «هَدْرَس» تشکیل می‌شد، تا آن‌که در سال ۵۹۴ق «اسماعیل بن طفتکین» اولین مدرسهٔ یمن را - که بعدها به مدرسهٔ «المیلین» معروف گشت - در شهر زبید بنا نهاد.^۱

۳. راویان و محدثان مدرسه یمن (الف) صحابه یمانی

همان‌طور که اشاره شد، اولین گروه از راویان و محدثان مدرسه یمن را صحابه تشکیل دادند که برخی اهل یمن و برخی از دیگر مناطق اسلامی بودند. از میان صحابه یمانی که حدود شصت و پنج نفر بودند، گروهی در یمن سکونت داشتند و احادیثی را که از پیامبر تحمل کرده بودند نشر می‌دادند و گروه دیگر در سایر بلاد اسلامی استقرار یافته، به تبلیغ سنت نبوی می‌پرداختند. از این رو برای شناخت کامل مدرسه یمن شایسته است که با این گروه از محدثان - که حکم اساتید مدرسه حدیثی

یمن را نیز دارند - آشنا شویم.^۲

۱. ابوموسی‌الاشعری

ابوموسی عبدالله بن قیس‌الاشعری، یکی از سرشناس‌ترین صحابی پیامبر است که سابقه‌ای طولانی از حضور در کنار رسول خدا ﷺ دارد. او از جمله اشخاصی است که بسیاری از اهل یمن از وی حدیث شنیده‌اند که شخصیت‌هایی چون: عیاض‌الاشعری، عامر الشعبی، ثابت بن قیس‌النخعی، الاسود بن یزید‌النخعی و... از آن جمله‌اند. خود وی نیز از پیامبر، خلفای اربعه، معاذ بن جبل، عبدالله بن مسعود، عمار بن یاسر، و عایشه حدیث نقل نمود که تعداد آن‌ها بالغ بر ۳۶۰ حدیث است.

۲. جریر بن عبدالله‌البعلی

او از رسول خدا ﷺ، عمر بن خطاب و معاویه بن ابی‌سفیان روایت نقل کرده و گروهی از اهل یمن مانند شهر بن حوشب‌الاشعری، عامر بن سعد‌البعلی، عامر بن شراحیل‌الشعبی و همام بن

۲. بنگرید به: *مدرسة الحدیث فی الیمن*، ص ۲۴۴-۲۵۷.

۱. *المدارس الإسلامية فی الیمن*، ص ۷.

الحارث النخعی نیز از وی حدیث نقل کرده اند. تعداد ۱۰۰ حدیث از وی بر جای مانده که ۱۵ حدیث در صحیحین نقل شده است.

۳. وائل بن حجر الحضرمی

او تنها از رسول خدا ﷺ حدیث نقل کرده است و دو فرزندش، علقمه و عبدالجبار نیز احادیث وی را بازگو کرده‌اند. از وی ۷۱ حدیث بر جای مانده که ۶ حدیث را مسلم در صحیح خود نقل کرده است.

۴. عدی بن حاتم بن عبدالله الطائی

وی شیخ حدیثی عامر الشعبی، محل بن خلیفة الطائی و تمیم بن طرفة الطائی بوده است. از وی ۶۶ حدیث نقل شده که ۵ حدیث در صحیحین ذکر شده است.

۵. مقدم بن معدی کرب الکندی

او از رسول خدا ﷺ، خالد بن ولید و معاذ بن جبل و ابی ایوب انصاری حدیث نقل کرده است و اشخاصی چون جبیر بن نفیر الحضرمی، حسن بن جابر الکندی، خالد بن معدان الکلاعی، عامر الشعبی و... احادیث او را آورده‌اند. ۴۷ حدیث از وی بر جای مانده که ۲ حدیث در صحیح بخاری ذکر

شده است.

۶. شرید بن سوید الثقفی

ابن حبان او را از مشاهیر صحابه یمن شمرده است و افرادی چون عمرو بن نافع الثقفی، یعقوب بن عاصم الثقفی و فرزندش عمرو بن الشرید از وی حدیث نقل کرده‌اند. ۲۴ حدیث از وی بر جای مانده که بخاری در کتاب الأدب و ترمذی در الشمائل حدیث وی را آورده‌اند.

۷. لقیط بن عامر العقیلی

وی نیز از مشاهیر صحابه یمن بوده و روایانی چون عبدالله بن حاجب، عمرو بن اوس الثقفی، ابن ابی الخیثمه و... از وی حدیث نقل کرده‌اند. از وی ۲۴ حدیث بر جای مانده است.

۸. عبدالله بن الحارث الزبیدی

وی شیخ روایانی چون سلیمان بن زیاد الحضرمی، عبید بن الثمامة المرادی، عمرو بن جابر الحضرمی و مسلم بن یزید الصدفی بوده است. از وی ۱۷ حدیث بر جای مانده که ابو داود، ترمذی و ابن ماجه حدیث وی را نقل کرده‌اند.

۹. صعب بن جثامة الليثي

ابوشاه اليماني، عقبه بن نمر الهمداني و...

ابن حبان وی را از مشاهیر صحابه یمن شمرده است. عبدالله بن عباس و شریح بن عبید الحضرمی احادیث او را نقل کرده‌اند. ۱۶ حدیث از وی باقی مانده که ۲ حدیث در صحیحین آورده شده است.

۱۰. اشعث بن قیس الکندی

او از پیامبر و عمر بن خطاب حدیث نقل کرده و اشخاصی چون جریر بن عبدالله البجلی، عامر الشعبی، ابراهیم النخعی، عبدالرحمن بن عدی الکندی نیز احادیث وی را بازگو کرده‌اند. جمعاً ۹ حدیث از وی نقل شده است که جماعتی از جمله بخاری و مسلم احادیث او را آورده‌اند.

برخی دیگر از صحابه یمانی که به نقل و نشر حدیث اشتغال داشتند عبارت‌اند از: زیاد ابن حارث الصدائی، سلمة بن یزید الجعفی، فروة بن مسیک الغطیفی، کعب بن عیاض الأشعری، نمط بن فیس الهمدانی، صخر بن وادعة الغامدی، کعب بن عاصم الأشعری، طارق بن سوید الحضرمی، عامر الشهر الناعطی، مالک بن عبادة الهمدانی، عمرو بن معدی کرب، غرفة بن الحارث الکندی، وهب بن قیس الثقفی،

ب) تابعین یمانی

بعد از صحابه، تابعین یمانی دومین حلقه مدرسسه یمانی که نقش بسزایی در رونق آن داشتند. آنان احادیثی را که به صورت شفاهی از شیوخ صحابی خود اخذ کرده بودند در خلال حلقه‌هایی که در مساجد برپا می‌شد به شاگردان خود تدریس می‌کردند و از این طریق به نقل و نشر احادیث نبوی در داخل و خارج یمن می‌پرداختند.

از میان شمار فراوان تابعین - که حدود هفتاد نفرند - سه تن از آنان نقش مهمی را در نشر حدیث ایفا کردند:

۱. طاوس بن کیسان الیمانی

وی از کبار تابعین و مفتی اهل یمن بود که از اصحابی چون: زید بن ثابت، ابو هریره، زید بن ارقم، ابو موسی اشعری، ابن عباس، عبدالله بن عمر، عبدالله بن الزبیر و... حدیث شنید و برای اشخاصی چون: مجاهد بن جبر، عطاء بن ابی رباح، عمرو بن دینار، ابن‌الشهاب الزهری، محمد بن المنکدر و... نقل کرد.

او فردی زاهد و عابد بود و تمامی

بزرگان به صداقت و وثاقت وی تصریح کرده‌اند، چنان‌که ذهبی به نقل از «عمرو بن دینار» گفته است: «حدَّثنا طاوس و لاتحسبنَّ احداً أصدق لهجة من طاوس»^۱.

هم‌چنین الجندی درباره وی چنین گفته است: «كان ولاية اليمن و علماءها يعولون في امورهم الدينية على قوله فقد اشتهر بأنه امام وقته و فقيه مصره»^۲.

۲. ابو عقبه همام بن منبه اليماني

او از اصحابی چون: ابو هريره، معاوية بن ابی سفیان، ابن عباس، ابن عمرو، ابن الزبير حديث شنيد و شيخ حديثی اشخاصی چون: عقيل بن معقل، علی بن حسين بن آتش و معمر بن راشد بود. او نیز از ثقات تابعین بود و بزرگانی چون ابن معین، ابن حبان، ذهبی و ابن حجر بر وثاقت وی شهادت دادند.

۳. ابو عبدالله وهب بن منبه اليماني

وی برادر همام بن منبه است که از بزرگانی چون: انس بن مالک، جابر بن عبدالله، عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر بن

خطاب، نعمان بن بشير، ابی سعيد الخدری و ابوهريره حديث شنیده و از طاوس بن کيسان، عمرو بن دینار و برادرش همام بن منبه نیز روایت کرده است. وی هم‌چنین شيخ راویان بسیاری بود که داود بن عيسى الصنعاني، سماک بن الفضل، عبدالکریم الحوران، عمرو بن خالد الصنعاني و دو فرزندش عبدالله و عبد الرحمن از آن جمله‌اند. او از ثقات و معتمدین بود و بزرگانی چون: ابن حبان، ذهبی و ابن حجر وی را توثیق نمودند.

برخی دیگر از تابعین یمانی که در نشر حديث سهم بزرگی داشتند از این قرارند: ادریس الصنعاني، ثمامة بن شراحيل اليماني، حُجر بن قيس المدري، ربيعة بن سلمة اليماني، زياد الجندی، سعد الاعرج، شهاب بن عبدالله الخولاني، صفوان بن يعلى التميمي، عبدالله بن جریع، عبدالله بن زيد بن بوذان، عبد الرحمن بن بزرج، عثمان ابن يزدويه، عطاء بن نافع، عكرمة البربري و...^۳.

۳. بنگرید به: *مدروسة الحديث في لا يمن*، ص ۲۸۷-۲۹۷.

۱. *سير اعلام النبلاء*، ج ۵، ص ۴۶۳.
۲. *السلوك*، ج ۱، ص ۱۰۴.

۴. آثار برجسته حدیثی مدرسه یمن
حاصل دو قرن تلاش راویان و محدثان
مدرسه یمن، آثار و تألیفات حدیثی
گرانسنگی است که جایگاه مهم و
تأثیرگذاری را در میان مصادر روایی داشته و
مرجع بسیاری از کتب معتبر پس از خود
بودند. از این رو شایسته است که به منظور
شناخت بیش تر این مدرسه، با برجسته ترین
میراث حدیثی آنان نیز آشنا شویم.^۱

۱. صحیفه همام بن منبه (۱۳۲ ق)

این کتاب را تابعی پرآوازه «همام بن منبه»
به نقل از صحابی شهیر «ابوهریره» نگاشته
است و از کهن ترین آثار است که درباره
احادیث نبوی تألیف شده است؛ چنان که
ذهبی در وصف آن گفته است: «صاحب
تلک الصحیفة الصحیحة التی کتبها عن
ابی هریره و هی نحو من مائة و اربعین حدیثاً
حدیث بها عنه معمر بن راشد»^۲. هم چنین
دکتر صبحی صالح درباره این صحیفه گفته
است: «تعدّ هذه الصحیفة نتیجة علمية باهرة

۱. بنگرید به: مدرسه الحدیث فی الیمن،

ص ۴۸۷-۴۹۴.

۲. سیر أعلام النبلاء، ج ۵، ص ۳۱۱.

تقطع بتدوین الحدیث فی عصر مبکر و
تصحیح الخطا الشایع أن الحدیث لم یدون الا
فی اوائل القرن الهجری الثانی»^۳.

۲. جامع معمر بن راشد (۱۵۳ ق)

معمر بن راشد، نخستین کسی است که
از گروه اتباع تابعین به گردآوری احادیث
و تبویب آنها پرداخت. جلال الدین
سیوطی در این باره می گوید: «اول من جمع
الحدیث و الآثار، عبد الملک بن جریح
بمکه و معمر بن راشد بالیمن». از
ویژگی های این جامع آن است که به همراه
فتاوی تابعین در دیگر کشورهای اسلامی
نیز انتشار یافت. علت این امر، نیاز عالمانی
که در سرزمین های اسلامی انتشار یافته
بودند و نیز مقابله با بدعت آفرینی فرقه های
منحرفی چون خوارج بود.

۳. مصنف عبد الرزاق (۲۱۱ ق)

الجامع الکبیر فی الحدیث یا مصنف
عبد الرزاق، از بزرگ ترین مجموعه های روایی
است که درباره احادیث نبوی تصنیف شده
است؛ چنان که ذهبی در این باره گفته است:

۳. علوم الحدیث و مصطلحه، ص ۳۲.

«کتب عبد اللہ رزاق شیئاً کثیراً و صنّف الجامع الکبیر و هو خزنة علم»^۱. هم‌چنین ابن حزم در ضمن توصیف کتب حدیثی گفته است: «ثم الکتب الّتی فیها کلام رسول الله و کلام غیره، ثم ما کان فیہ الصحیح فهو اجل مثل: مصنف عبد الرزاق و مصنف ابن ابی الشیبہ و مصنف بقی بن مخلد...»^۲. این کتاب بر حسب ابواب فقهی - یعنی از کتاب الطهاره تا کتاب اهل الکتابین - مرتب گردیده و مشتمل بر احادیث مرفوعه، موقوفه و مقطوعه می‌باشد.

۵. ویژگی‌های بارز مدرسه حدیثی یمن (الف) رحلة اعلام مدرسه یمن برای طلب حدیث

«رحله» در لغت به معنای کوچ کردن و در اصطلاح دانش حدیث، به سفرهای علمی گفته می‌شود که به منظور تحصیل علو اسناد یا ملاقات حفاظ و استفاده از آنان صورت می‌گیرد.^۳
آغاز رحله‌های علمی را باید از ابتدای

رسالت پیامبر دانست که افراد بسیاری از قبایل و امصار مختلف برای آشنایی با دین اسلام و شنیدن احادیث پیامبر به مدینه سفر می‌کردند که در این میان سهم اهل یمن بیش از هر طایفه و منطقه بود. این امر در دوره تابعین نیز ادامه داشت و محدثان یمنی برای فراگیری حدیث به کشورها و شهرهای مختلفی هم‌چون مکه، مدینه، عراق و شام سفر کردند؛ چنان‌که ذهبی در این باره می‌گوید: «خرج من الیمن ائمة التابعین و تفرقوا من الارض»^۴.

گفتنی است علاوه بر سفرهایی که محدثان یمنی به دیگر شهرهای اسلامی انجام می‌دادند، بسیاری از محدثان و راویان کشورهای اسلامی نیز برای اخذ حدیث از اعلام مدرسه یمن، به این سرزمین سفر می‌کردند. به عنوان مثال معمر بن راشد البصری، سفیان الثوری، سفیان بن عیینه و احمد بن حنبل از کسانی بودند که به یمن سفر کرده، از مشاهیر روایی یمن حدیث شنیدند.^۵

۱. میزان الاعتدال، ج ۲، ص ۶۰۹.

۲. تدریب الراوی، ج ۱، ص ۱۱۰.

۳. الجامع لأخلاق الراوی، ج ۲، ص ۲۲۳.

۴. الأمصار ذوات الآثار، ص ۴۷.

۵. مدرسة الحدیث فی الیمن، ص ۴۶۶.

ب) غلبه صحت در اسانید احادیث مدرسه یمن

در میان احادیثی که از مدارس و حوزه‌های مختلف حدیثی برجای مانده است، احادیث مدرسه یمن از بهترین و صحیح‌ترین اسناد برخوردارند و این به دلیل شدت اهتمام و اعتنای محدثان یمنی به ضبط و ثبت اسانید است؛ چنان‌که خطیب بغدادی در این باره گفته است: «و لأهل یمن روایات جیّدة و طرق صحیحة مرجعها الی الحجاز»^۱. هم‌چنین حاکم نیشابوری در این خصوص اظهار داشته: «أصحّ اسانید الیمنیین: معمر عن همام بن منبه عن ابی هریره»^۲.

شاهد دیگر بر این مسئله، کثرت اخراج احادیث یمنین در صحیحین است. چنان‌که تنها از «صحیفه همام بن منبه» ۶۲ حدیث در صحیح بخاری و ۸۷ حدیث در صحیح مسلم نقل شده است.^۳

ج) اهتمام اعلام مدرسه یمن به دانشهای حدیثی

یکی دیگر از ویژگی‌های مدرسه حدیثی

یمن - که نشان‌دهنده نشاط علمی این مدرسه است - عنایت و اهتمام اعلام و مشاهیر آن به دانش‌های حدیثی است. بدین معنا که بسیاری از محدثان مدرسه یمن، علاوه بر آن‌که در زمینه نقل و روایت حدیث حضوری پر رنگ داشتند، در دیگر علوم حدیثی نیز مشارکتی فعال داشته، منشأ اثر بودند؛ به عنوان مثال، طاوس بن کیسان‌الیمانی، وهب بن منبه، معمر بن راشد، عبد الرزاق بن همام و هشام بن یوسف الصنعانی از بزرگانی هستند که در دانش‌هایی چون رجال، مصطلح الحدیث و غریب الحدیث نیز صاحب نظر و اندیشه بودند.^۴

د) کثرت احادیث مدرسه یمن

از دیگر ویژگی‌های مدرسه یمن، کثرت احادیث برجای مانده از محدثان آن است که نسبت به دیگر مدرسه‌های حدیثی تفاوت چشمگیری دارد؛ چنان‌که عبد الرزاق بن همام - که یکی از اعلام مدرسه یمن است - درباره تعداد احادیثش گفته است: «کتبت عن

۱. الجامع لأخلاق الراوی، ج ۲، ص ۲۸۷.

۲. معرفة علوم الحدیث، ص ۵۵.

۳. مدرسة الحدیث فی الیمن، ص ۵۰۰.

۴. بنگرید به: مدرسة الحدیث فی الیمن، ص ۵۳۳.

معمر عشرة آلاف حديث»^۱.

یمن در رونق مکتب حدیثی اهل سنت حکایت دارد.

البته در تحلیل مدرسه حدیثی یمن، موضوعات مهم دیگری نیز وجود دارد که شایسته مطالعه و بررسی است و نیازمند همت و اراده محققان و دین پژوهان است:

۱. بررسی رحله‌ها و سفرهای حدیثی یمنیان؛
۲. حلقه‌های درسی و مجالس حدیثی یمن؛

۳. خاندان‌های برجسته حدیثی یمن؛

۴. سهم زنان یمنی در نشر حدیث؛

۵. پژوهش‌های حدیثی معاصر در یمن. امید است که این نوشتار فتح بابی برای پژوهش در این موضوعات به‌شمار آید.

منابع

۱. ابن حزم، علی بن احمد الاندلسی، *اسماء الصحابة الرواة و ما لكل واحد من العدد*، مصر، دار المعارف.
۲. ابن کثیر، ابی الفداء اسماعیل بن کثیر، *تفسیر القرآن العظیم*، بیروت، دار الفکر، ۱۳۸۹ق.
۳. اکوع، اسماعیل بن علی، *المدراس الإسلامية فی الیمن*، منشورات جامعة صنعاء، ۱۴۰۰ق.
۴. اکوع، محمد بن علی، *الیمن الخضراء مهد الحضارة*، القاهرة، مطبعة السعادة، ۱۳۹۱ق.
۵. بخاری، محمد بن اسماعیل، *صحیح البخاری*،

هم‌چنین ابراهیم بن عباد الدبری درباره وی گفته است: «کان عبد الرزاق یحفظ نحواً من سبعة عشر ألف حدیث»^۲. علاوه بر آن که بررسی میزان احادیث مدرسه یمن این کثرت را به خوبی آشکار می‌سازد؛ به عنوان مثال مصنف عبد الرزاق: ۱۹۴۱۸ حدیث، جامع معمر بن راشد: ۱۶۱۵ حدیث و صحیفه همام بن منبه: ۱۳۹ حدیث را به ثبت رسانده است.^۳

سخن پایانی

مدرسه حدیثی یمن یکی از فعال‌ترین و مؤثرترین حوزه‌های حدیثی اهل سنت است که سهم زیادی در حفظ و نشر میراث حدیثی آنان داشته است. جایگاه حوزه حدیثی یمن چنان بود که در طول دویست سال پس از هجرت، هیچ مدرسه حدیثی یافت نمی‌شد مگر آن‌که گروهی از نخبگان و بزرگان مدرسه یمن در آن حضور داشتند و این‌ها همه از نقش و سهم بزرگ مدرسه

۱. سیر اعلام النبلاء، ج ۷، ص ۱۱.
۲. تاریخ مدینه صنعاء، ص ۱۹۰.
۳. بنگرید به: *مدرسة الحدیث فی الیمن*، ص ۵۵۸.

- القاهرة، دار التراث العربى، ١٣١٤ق.
٦. بستى، محمد بن حبان، مشاهير علماء الامصار، القاهرة، مطبعة لجنة التأليف و النشر، ١٣٧٩ق.
٧. بغدادى، احمد بن على الخطيب، الجامع لاخلق الراوى وأداب السامع، رياض، مكتبة المعارف، ١٤٠٣ق.
٨. بيهقى، احمد بن حسين، دلائل النبوة و معرفة احوال صاحب الشريعة، بيروت، دار الكتب العلمية، ١٤٠٥ق.
٩. حديثى، نزار عبد اللطيف، اهل اليمن فى صدر الاسلام، سوريا، المؤسسة العربية.
١٠. ذهبى، محمد بن احمد بن عثمان، الامصار ذوات الآثار، بيروت، دار ابن كثير، ١٤٠٥ق.
١١. ذهبى، محمد بن احمد بن عثمان، ميزان الاعتدال فى نقد الرجال، مصر، دار احياء الكتب العربية، ١٣٨٢ق.
١٢. ذهبى، محمد بن احمد بن عثمان، سير اعلام النبلاء، بيروت، مؤسسة الرسالة، ١٤٠٢ق.
١٣. رازى، احمد بن عبدالله، تاريخ مدينة صنعاء، مطبعة صنعاء، ١٤٠١ق.
١٤. سيوطى، جلال الدين عبد الرحمن، تدريب الراوى فى شرح تقريب النووى، مصر، دار الكتب الحديثة، ١٣٨٥ق.
١٥. شرف الدين، احمد حسين، تاريخ الفكر الاسلامى فى اليمن، مطبعة الرياض، ١٤٠٠ق.
١٦. شيبانى، عبد الرحمن بن الدبيع، قرة العيون باخبار اليمن الميمون، دار المطبعة السلفية، ١٣٩١ق.
١٧. صبحى صالح، علوم الحديث و مصطلحه، بيروت، دار العلم للملايين، ١٣٨٨ق.
١٨. كبرى، محمد على احمد، مدرسة الحديث فى اليمن فى القرنين الاول و الثانى الهجريين، جامعة صنعاء، ١٤٢٥ق.
١٩. كندى، محمد بن يوسف السكسكى، السلوك فى طبقات العلماء و الملوك، صنعاء، وزارة الاعلام و الثقافة، ١٤٠٣ق.
٢٠. مسعودى، على بن حسن، مروج الذهب و معادن الجواهر، مصر، مطبعة السعادة، ١٣٨٥ق.
٢١. نيسابورى، ابو عبدالله الحاكم، معرفة علوم الحديث، القاهرة، دار الكتب المصرية، ١٩٣٧م.
٢٢. همدانى، حسن بن احمد بن يعقوب، صفة جزيرة العرب، بغداد، دار الشؤون الثقافية العامة، ١٩٨٩م.
٢٣. يحيى بن الحسين، غاية الأمانى فى اخبار قطر اليماني، القاهرة، دار الكتاب العربى، ١٣٨٨ق.